

ULUSLARARASI
HOCA AHMED YESEVÎ SEMPOZYUMU
-BİLDİRİLER-

20 - 21 Şubat 2010 Bağcılar / İstanbul - Türkiye

INTERNATIONAL
KHOJA AHMED YESEVI SYMPOSIUM
-PAPERS-

20 - 21 February 2010 Bağcılar / Istanbul - Turkey

Ocak / January 2012 - Bağcılar / İstanbul

Doç. Dr. Necdet Tosun

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tasavvuf Ana Bilim Dalı, Öğretim Üyesi

Hoca İshâk, Yesevî şeyhlerinden İsmâil Ata'nın oğludur. XIV. yüzyılda Taşkent ile Sayrâm arasındaki İspicâb'da halkı irşâd ile meşgul olmuştur. Hoca İshâk, Yesevîlik icâzetini babası İsmâil Ata'dan almıştır.

Hadîkatü'l-Ârifîn, Hoca İshâk b. İsmâil Ata'nın Çağatay Türkçesi ile kaleme aldığı tasavvufî bir eserdir. Henüz yayınlanmamış olan eserin el yazması bazı nüshaları günümüze ulaşmıştır. Müellif, başta babası İsmâil Ata olmak üzere birçok sûfinin tasavvufî konulardaki görüşlerini nakletmiştir. Eser 15 ana bölüm (bâb) ve bazı alt başlıklardan (fasıl) oluşur.

XIV. yüzyılın ortalarında yazılmış olan *Hadîkatü'l-Ârifîn*, hem genel anlamda tasavvuf, hem de ilk dönem Yesevî şeyhlerinin düşüncelerini günümüze aktaran en eski eserlerden biridir. Bazı Yesevî'ye mensuplarının sözlerini ihtivâ eden eser, Yesevîlik yolunun bazı gelenekleri hakkında da bilgi vermektedir. Eser, ayrıca Çağatay dili ve edebiyatının yeterince tanınmayan mühim bir ürünüdür.

YAZAR: HOCA İSHÂK B. İSMÂİL ATA

Hoca İshâk (bazı kaynaklarda İshâk Hoca), Yesevî şeyhlerinden İsmâil Ata'nın oğludur. XIV. yüzyılda Taşkent ile Sayrâm arasındaki İspicâb'da halkı irşâd ile meşgul olmuştur. Kabri, aynı bölgede eski kay-

XIV. YÜZYILDA YAZILMIŞ ÇAĞATAYCA BİR YESEVÎ ESERİ: HOCA İSHAK B. İSMÂİL ATA'NIN Hadîkatü'l-Ârifîn'i

nakların ifâdesiyle Hûziyân (bazı eserlerde Harezziyân)'ın nâhiyelerinden olan ve Türbet diye anılan kasabadır. Bu kasaba bugün Kazakistan'ın güneyinde, Çimkent ile Taşkent arasındaki Kazıgurt ilçesinin doğusunda olup Turbat diye anılmaktadır. Emîr Timur, mezarının üzerine bir imâret inşâ ettirmiştir¹.

Hoca İshâk, Yesevîlik icâzetini babası İsmâil Ata'dan almıştır. *Hadîkatü'l-Ârifîn*'e göre silsile geriye doğru şöyle gider: İsmâil Ata, İbrâhîm Ata, Süksük Ata, Sûfî Muhammed Dânişmend, Hakîm Ata, Ahmed Yesevî.

Bazı kaynaklarda ise silsile farklı şekilde verilmiştir. Meselâ *Reşehât-ı Aynü'l-hayât*'ta silsile Hoca İshak, İsmail Ata, Seyyid Ata, Zengi Ata, Hakîm Ata, Hoca Ahmed Yesevî şeklinde geriye doğru gider².

Muhammed Şerîf el-Hüseynî'nin *Hucetü'z-Zâkirîn* isimli eserinde *Reşehât*'taki silsileye ek olarak üç farklı silsile daha kaydedilmiştir: a) İsmâil Ata, Şeyh Mustafa (lakabı: Süzük Ata veya Süksük Ata), Sûfî Muhammed Dânişmend, Hoca Ahmed Yesevî. b) İsmail Ata, İbrahim Ata, Yaşlıg Yunus Ata, Hoca Ahmed Yesevî. c) İsmail Ata, İbrahim Ata, Hoca Ahmed Yesevî.

Rivâyet'e göre, Abdullah Hocendî isminde bir şahıs Hocend'den İspicâb'a gelip Hoca

1. Seyyid Zinde Ali, *Semerâti'l-meşâyih*, Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûni Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 1336, vr. 112b.

2. Ali b. Hüseyn Safî, *Reşehât-ı Aynü'l-hayât*, Tahran 2536/1977, I, 21-28.

İshâk'a mürid olmak istemiş, ancak Hoca İshâk onun ileride Bahâeddîn Nakşibend'e mürid olacağını söyleyip isteğini kabûl etmemiş. Bunun üzerine memleketine dönen Abdullah Hocendî, Bahâeddîn Nakşibend isminde bir şahsın Buhara'da ortaya çıkıp halkı irşâda başlayacağı günü beklemeye başlamış. Bir süre sonra beklediği haberi alınca Buhara'ya gitmiş ve ona mürid olmuştur³.

Hoca İshâk'ın vefat tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da, yukarıdaki rivâyet dikkate alındığında onun Bahâeddin Nakşibend'den (ö. 791/1389) daha yaşlı olduğu anlaşılmaktadır ki muhtemelen XIV. yüzyılın ortalarında vefat ettiği söylenebilir. Hoca Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166) XII. yüzyılın ikinci yarısında vefat ettiği kabul edildiğine göre, Yesevî ile Hoca İshâk'ın vefat tarihleri arasında birbuçuk iki asır kadar süre olmaktadır. Diğer bir ifâdeyle Hoca İshâk dünyaya geldiğinde Ahmed Yesevî'nin vefatı üzerinden takriben sadece bir asır geçmiştir.

ESER: *Hadîkatü'l-Ârifin*

Hoca İshâk b. İsmâil Ata'nın Çağatay Türkçesi ile kaleme aldığı tasavvufî bir eserdir. Henüz yayımlanmamış olan eserin el yazması bazı nüshaları günümüze ulaşmıştır⁴. Bu nüshalardan bazıları eserin geniş ve kâmil versiyonudur, bazıları ise kısaltılmış (muhtasar) versiyonudur. *Hadîkatü'l-Ârifin*'in XIV. asrın ortalarında kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Zeki Velidi Togan⁵ ve H. F. Hofman⁶ *Hadîkatü'l-Ârifin*'den kısaca bahsetmiş iseler de, eserin muhtevâsı ve yazarı ilim dünyası-

na detaylı bir şekilde henüz tanıtılmamıştır.

Müellif Hoca İshâk, başta babası İsmâil Ata olmak üzere birçok sûfinin tasavvufî konulardaki görüşlerini nakletmiştir. 15 ana bölüm (bâb) ve bazı alt başlıklardan (fasıl) oluşan eserin ana bölümleri şunlardır: 1. Rûhlar, 2. Ameller, 3. Şeyh, 4. Mürîdin Edebi, 5. Zikir, 6. Semâ', 7. Hizmet, 8. Fakr, 9. Tasavvuf, 10. Muhabbet, 11. Ma'rifet, 12. İbâdetler, 13. Mâlâyânîyi (gereksiz işleri) terk etmek, 14. Makâmlar, 15. Bayram gecisini idrâk etmek.

Çağatay Türkçesi'yle yazılmış olan *Hadîkatü'l-Ârifin*'de konular anlatılırken bazen Arapça ve Farsça nakiller yapılmaktadır. Bu durum, müellifin dînî ilimlere vukûfiyetini göstermektedir. Nakillerin yapıldığı kişiler ve kaynak olarak kullanılan kitaplar da yazarın ve dolayısıyla ilk dönem Yesevî şeyhlerinin din ve tasavvuf anlayışı hakkında fikir verecek mâhiyettir. Meselâ Ehl-i Sünnet ve'l-cemâat'ın önemli bir itikâdî mezhebi olan Mâtürîdiyye'nin kurucusu Ebû Mansûr Mâtürî'den nakiller bulunmaktadır⁷. Konular ele alınırken âyet, hadîs, sûfilerin sözleri ve hikâyelere yer verilir. Özellikle yazarın babası ve şeyhi olan İsmâil Ata'nın sözleri sıklıkla nakledilir.

1. Ruhlar hakkındaki birinci bölümde, ruhların bedenlerden yani Hz. Adem'den 4000 yıl önce yaratıldığı söylendikten sonra, "Şeyh Kayserî şöyle der" diyerek "O'nun hakîkatü kâinatta zâhir oldu" diye başlayan Arapça bir şiiri nakledilir⁸. Burada adı geçen Şeyh Kayserî, XIII. asrın sonları ile XIV. asrın ilk yarısında Anadolu'da yaşamış ve İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* isimli eserini şerh etmiş olan Dâvûd-i Kayserî (ö. 751/1350)⁹ olmalıdır. Bu zât, mevzumuz olan *Hadîkatü'l-Ârifin*'in yazarı Hoca İshâk b. İsmâil Ata ile aynı dönemde yaşamış bir âlim ve mutasavvıftır. Dâvûd-i Kayserî'nin bir şiirinin Orta Asya'da yazılan bir kitapta

3. Salâh b. Mubârek Buhârî, *Enisü't-tâlibîn ve uddetü's-sâlikîn* (nşr. Halil İbrahim Sarıoğlu), Tahran 1371 hş./1992, s. 170-172; Ali b. Hüseyin Safî, *Reşehât-ı Aynü'l-hayât*, I, 28-29; Muhammed Âlim Sıddîkî, *Lemehât min nefehâtü'l-kuds*, İslamabad 1986, s. 142-143; Muhammed Şerîf Hüseyinî Buhârî, *Hucce'tü'z-zâkirîn li-reddi'l-münkirîn*, vr. 99a, 100b-101a.

4. a) Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi Birüni Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 11838, vr. 1b-131a (istinsah tarihi: 1255/1839, geniş ve kâmil versiyonudur); nr. 3853; nr. 11941 (114 varak, muhtasar versiyonudur); nr. 12387 (164 varak, muhtasar); nr. 13074/III;

b) Özbekistan Fenler Akademisi Birüni Şarkiyat Enstitüsü Ktp., Süleymanov Yazmalar bölümü, nr. 3004, vr. 17b-205b (istinsah tarihi: 1252/1836, kâmil versiyonu); nr. 252 (94 varak, istinsah: 1103/1691, muhtasar versiyonu). Afganistan'ın Kâbil şehrinde de bir nüshası bulunmaktadır.

5. Zeki Velidi Togan, "Yesevilige Dair Bazı Yeni Malûmat", Foad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 526.

6. Eser hakkında bk. H. F. Hofman, *Turkish Literature. A Bio-Bibliographical Survey*, Utrecht 1969, section III, part I, vol. 3, s. 316-318.

7. Hoca İshâk, a.g.e., vr. 5b.

8. Hoca İshâk b. İsmâil Ata, *Hadîkatü'l-Ârifin*, Özb FAŞE Ktp., 11838, vr. 3b.

9. Mehmet Bayraktar, "Dâvûd-i Kayserî", DİA, İstanbul 1994, IX, 32-35.

nakledilmesi, o asırda Orta Asya ve Anadolu arasındaki kültürel bağların güçlü olduğunu göstermektedir.

Yine bu bölümde Bâyezîd-i Bistâmî'nin şu sözü nakledilir: "Kabe'ye ilk gidişimde sadece Beytullah'ı yani Allah'ın evini gördüm. İkinci gidişimde hem evi, hem de ev sâhibini gördüm. Üçüncü ziyaretimde ise sadece ev sâhibini gördüm, evi görmedim"¹⁰.

Ruhlarla ilgili olan bu birinci bölümde "teslîm" hakkında yeni bir alt başlık bulunmaktadır (fasl fi't-teslîm)¹¹. Burada müellifin babasının ismi "Şeyh İsmâil Ata b. İbrahim Ata Kazıgurdî et-Türkistânî" şeklinde zikredilmiştir¹². Ardından zikir hakkında bir alt başlık (fasl fi'z-zikr) gelir. Fakat bu konu fazla ele alınmadan yeni bir konu olan İsmâil Ata'nın bebekliği anlatılır ve tekrar asıl konuya yani ruhlar konusuna dönülür. Sonra "âlem" (kâinât) hakkında bir alt başlık (fasıl) gelir¹³.

2. Eserin ikinci bölümü ameller yani işler hakkındadır¹⁴. Bu bölümde ibâdetlerin ve insanlara ikrâmın riyâsız, ihlâs ile yapılması üzerinde durulur. "Halkın namazı rükû ve secdedir, âşıkların namazı ise terk-i vücûddur (benliği ve bencilliği terk etmektir)", "Avâm halkın ikrâm ve ihsânı riyâ ve gösteriş için olduğundan âhirette fayda vermez", "Şeriatın şartı elbiseyi temizlemektir, tarîkatın şartı ise canı ve gönüğü temizlemektir" denir¹⁵.

Bu bölümde anlatılan bir hikâyeye göre, Şam'da Abdullah isminde bir zâhid altmış yıl boyunca inzivâda ibâdetle meşgul olmuş. Vefat ettiğinde Hak Teâlâ ona sormuş: Ey kulum! Ne amelin var? Zâhid cevap vermiş: Altmış yıl münzevî olarak ibâdet ettim. Hak Teâlâ: "Niçin insanlara inzivâ hayatını belli ettin? Eğer ihlâslı olsaydın kimseye

belli etmezdin. Başka amelini söyle!" demiş. Zâhid: "Altmış yıl namaz kıldım," diye cevap vermiş. Hak Teâlâ: "Birgün halk senin kapına geldiğinde sen onların gözü önünde namaz kılıyordun. Eğer ihlâslı olup gösterişten korksaydın namazını onlara göstermezdin..." buyurmuş¹⁶. Bu hikâyede, riyâdan yani gösterişten çok sakınan melâmet ehlinin düşünce ve duyguları sezilmektedir.

Müellif Hoca İshâk kendi zamanındaki dervişlerin ihlâs ve gayretten uzak olduklarını şöyle ifâde eder: "Eski dervişlerin işi duâ ve mücâhede (gayret, çaba) idi. Şimdiki dervişlerin işi ise dinlenmek olmuştur"¹⁷. Müellif babası İsmâil Ata'nın şu sözünü de nakleder: "Kazıgurt ile Sayrâm arasında benim başıma değmeyen taş ve toprak yoktur"¹⁸. Bu söz, İsmâil Ata'nın yaşadığı bölgede bazı kişilerce çok tenkit edildiğini imâ etmektedir. Nitekim onun birçok haksız eleştiriye mâruz kaldığı ve muhâlifleri için: "Onlar bizim sabunumuz" yani giybetimizi yaparak günahlarımızı alıyorlar, bizi günahattan temizliyorlar, dediği başka kaynaklarda rivâyet edilmektedir¹⁹.

Bu bölümün sonunda müellif Hoca İshâk, dünya sevgisinin kul ile Rabbi arasında bir perde olduğunu, bu perde giderilince kulun Mevlâ'sını görebileceğini kaydetmiştir²⁰.

3. *Hadîkatü'l-Ârifin*'in üçüncü bölümü ise şeyh ve şeyhlik hakkındadır²¹. Bu bölümde "Şeyhlik, halkı Hakk'a davet etmektir", "Bütün insanlara şefkatli olmaktır" gibi ifâdeler yer alır²². İsmail Ata'ya sormuşlar: "Halkı Hak Teâlâ'ya ulaştıran kaç tane yol vardır?" Şöyle cevap vermiş: "Varlıktaki bütün zerrelere sayısınca yol vardır. Ama bir Müslümanı rahatlatmak ve ona faydalı olmaktan daha yakın ve daha iyi bir yol yoktur"²³. Bu bölümde *Hulâsatü'l-Hakâyık*

10. Hoca İshâk, *Hadîkatü'l-Ârifin*, vr. 4a.

11. Hoca İshâk, ae, vr. 5a.

12. Hoca İshâk, ae, vr. 5a.

13. Hoca İshâk, ae, vr. 11a.

14. Hoca İshâk, ae, vr. 13b.

15. Hoca İshâk, ae, vr. 14a-14b.

16. Hoca İshâk, ae, vr. 17b-18b.

17. Hoca İshâk, ae, vr. 21b.

18. Hoca İshâk, ae, vr. 26a.

19. Muhammed b. Burhâneddin es-Semerkandî, *Silsiletü'l-Ârifin ve tezkirettü's-suddîkin* (nşr. İhsânullah Şükrollâhî), Tahran 1388 hş./2009, s. 162.

20. Hoca İshâk, *Hadîkatü'l-Ârifin*, vr. 30b.

21. Hoca İshâk, ae, vr. 30b.

22. Hoca İshâk, ae, vr. 31a.

23. Hoca İshâk, ae, vr. 31b-32a.

isimli eserden Arapça bir nakil yapılır ancak eserin müellifi zikredilmez²⁴. Ardından şeyhliğin yirmidört makâmı (ve şartı) bulunduğu söylenir ve bunlardan yirmi tanesi sayılır. Bu yirmi makam ve şart şunlardır: İlim, itikad, akıl, bir şeyhe mürid olmak ve ondan icâzet almak, delil olmak, marifet, himmet, şefkat, hilm, afv, güzel ahlak, îsâr (diğergamlık), kerem (cömertlik), tevekkül, teslim, rızâ, vefâ, sükûnet, beyân (konuları açıklama) ve heybet. Konuyla ilgili olarak Hoca Ahmed Yesevî'nin şöyle dediği aktarılır: “Şeyh Hızır gibi, mürid de Mûsâ (a.s.) gibi olmalıdır. Şeyh ne emretse mürid onu yapma konusunda sabretmelidir”²⁵. Hoca İshâk, bu bölümde Yûnus Han isminde bir idârecinin babası İsmâil Ata'ya mürid olduğunu, dünyevî işleri terk edip dervişliğe yöneldiğini ve Otluk Yunus lakabıyla anıldığını nakleder²⁶.

4. *Hadîkatü'l-Ârifin*'in dördüncü bölümü müridin âdâbı hakkındadır. Hoca İshâk bu bölümde bir hikâye anlatır. Gazneli Sultan Mahmûd'un huzûrunda bulunan Ayâz isimli kişi bir ara mecliste ayağını biraz hareket ettirir. Sultan niçin ayağını hareket ettirdiğini sorunca: “Bir akrep ayakkabımın içine girmiş, yedi defa ısırıldı, sekizincide sabredemeyip ayağımı hareket ettirdim” cevabını vermiş. Yazar bunu naklettikten sonra, mecâzî (dünyevî) padişahın huzurunda böyle edebe riâyet edildiğine göre, hakîkî padişah olan müridlerin huzurunda müridlerin daha fazla âdâba riâyetle hareket etmeleri gerektiğini ilâve eder.

İmâm Muhammed Gazâlî'nin *Mîzânü'l-Amel* isimli eserinden naklen, Rum ressamların bir duvarı süslediklerini, Çinli ressamların ise onun karşısındaki duvarı sadece ci-

laladıklarını anlatan meşhur hikâye anlatıldıktan sonra müridin kalbini cilâlayıp kötü ahlaktan temizlemesi gerektiği söylenir²⁷. Ardından İsmâil Ata'nın babası ve yazarın dedesi İbrahim Ata'nın şu sözü nakledilir: “Mürid, şeyhin yanında, doktorun yanındaki hasta gibi olmalı, onun tavsiyelerine uymalıdır”.

5. Beşinci bölüm zikir hakkındadır. Bu bölümde konuyla ilgili bazı âyet, hadîs ve sûfilere âit sözler nakledilir. İsmâil Ata'nın zikir konusunda şöyle dediği anlatılır: “Demirci demiri ateşte ısıtıp çekiçle dövdüğü gibi, mürid de kalbini Hû zikrinin çekici ile dövüp temizlemelidir”²⁸. Yazar, her şeyhin zikir için Allah'ın isimlerinden birini tercih ettiğini, Hoca Ahmed Yesevî'nin “Allah” ve “Hû” şeklinde iki ismi müridlere telkîn ettiğini, İsmâil Ata'nın ise “Hû” zikrini tercih ettiğini söyler²⁹. Âyetteki: “Ey iman edenler! Allah'ı çok zikredin” emrindeki “çok zikir”den maksadın cehrî yani yüksek sesle zikir olduğunu, münâfıklar hakkındaki “İnsanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı az zikrederler” âyetinin ise hafî yani sessiz zikir ile tefsir edilebileceğini söyleyen yazar, cehrî zikrin bidat olmadığını da ilâve eder³⁰. Burada yazar isim vermemekle birlikte, muhtemelen hafî zikir yapan Hâcegân şeyhlerine gönderme yapmaktadır. Cehrî zikrin câiz olduğunu ispat sadedinde yazar *el-Hidâye* isimli Hanefî fıkha dâir eserin şerhi olan Hüsâmeddin Sıgnâkî'nin *en-Nihâye*'sinden, yine bir Hanefî fıkıh kitabı olup Sedîdüddin Muhammed Kâşgarî (ö. 705/1305) tarafından kaleme alınan *Münyetü'l-Musallî*'den, Tâhir b. Ahmed Buhârî'nin (ö. 542/1147) *Hulâsatü'l-Fetâvâ*'sından, Ebu'l-Leys Semerkandî ve Fahreddin Râzî'nin tefsir kitaplarından delil getirir. Hanefî mezhebinin kurucusu sayılan İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin yüksek sesle tekbir getirmeyi bidat saymadığını söyler³¹. Bu referanslar, yazarın ve dolayısıyla ilk

24. Hoca İshâk, ae, vr. 33a. *Hulâsatü'l-hakâyık* (*Hulâsatü'l-hakâik*) değil, ancak buna benzer olarak *Hâlisatü'l-hakâik* isminde bir eser kütüphanelerimizde yazma olarak mevcuttur. Yazar İmâdüddin Ebu'l-Kâsim Mahmud b. Ahmed Fârâbî (veya Fârâbî) el-Lü'lû'dür (ö. 607/1210). Ahlak dâir olan eserin Kayseri Râşid Efendi Ktp., Râşid Efendi bölümü, nr. 671'de kayıtlı yazma nüshası İcra 597 senesinde (1201) istinsâh edilmiştir. Daha geç tarihli nüshaları da vardır. Mesela bk. Süeymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 1766. Eser ve yazar hakkında bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, İstanbul 1941, I, 699; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Beyrut 1993, III, 794-795. Hoca İshâk'ın *Hulâsatü'l-hakâyık* diye zikrettiği eserin *Hâlisatü'l-hakâik* (li-mâ fihî min esâlibi'd-dekâik) mi, yoksa başka bir eser mi olduğu tedkike muhtaçtır.

25. Hoca İshâk, *Hadîkatü'l-Ârifin*, vr. 34b.

26. Hoca İshâk, ae, vr. 36a-36b.

27. Hoca İshâk, ae, vr. 47a.

28. Hoca İshâk, ae, vr. 52a.

29. Hoca İshâk, ae, vr. 53a-53b.

30. Hoca İshâk, ae, vr. 53b-54a.

31. Hoca İshâk, ae, vr. 54b-55a, 58b-59a.

dönem Yesevî şeyhlerinin, diğer Orta Asya Türkleri gibi Hanefî mezhebinde olduğunu göstermektedir.

Bu bölümün içinde yeni bir alt başlık (fasıl) bulunmaktadır. Yazar bu faslı “düşmanların delillerine cevap vermek için” yazdığını kaydetmiş ve sessiz (hafî) zikri savunan ve sesli (cehrî) zikri eleştirenlere cevaplar vermiştir ki yine muhâtabı muhtemelen bazı âlimler ve Hâcegân tarîkatı şeyhleri olmalıdır³².

6. *Hadikatü'l-Ârifin*'in altıncı bölümü semâ' (yani güzel sesle okunan ilâhî ve mûsikîyi dinlemek) hakkındadır. Zünnûn Mısırî'nin “semâ gönlü inceltir, kırar, harekete geçirir ve gönle şevk verir”, İsmail Ata'nın da: “Avâm için semâ haramdır, havâs (seçkin insanlar) ile zâhidler için mubah (helâl), gönlü diri olan kişiler için ise müstehaptır (sevaptır)” dediği nakledilir³³.

7. Eserin yedinci bölümü hizmet hakkındadır³⁴. Bu bölümde mürîdin edeb ile şeyhine hizmet etmesi, gassâlin elindeki meyyit (cenâze yıkayıcı elindeki ölü) gibi ona teslim olması gerektiği anlatılır³⁵. Şeyh Ebu'l-Kâsım Nasrâbâdî'den nakledilen bir rivâyetin sonunda şu cümleler yer alır: “Kıyâmet günü Hz. Ebû Bekir'in amelleri bir terâziye konsa, diğer bütün insanların amelleri terâzinin diğer kefesine konsa, Hz. Ebû Bekir'in amelleri ağır gelir”³⁶. Bu rivâyetin ardından Hz. Ömer'in fazîleti, tevâzuu ve insanlara hizmeti hakkında bir hikâye anlatılır. Ardından Hz. Ebû Bekir'in hicret esnâsında ve özellikle Sevr Mağarası'nda Hz. Peygamber'e olan hizmetinden övgüyle bahsedilir³⁷. Şia mezhebinde Hz. Ebû Bekir ve Ömer sevilmemesine göre, bu zâtlardan övgüyle bahseden eserin yazarı Hoca İshâk'ın diğer Yesevî şeyhleri gibi Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bölümde Hoca İshâk, babası İsmâil Ata'dan naklen şu bilgileri verir. İsmâil Ata'nın babası (müellifin dedesi) İbrahim Ata, Yaşlıg Yûnus Ata'nın sohbetine devam ediyordu. Yûnus Ata ömrünün son döneminde ona: “Ey İbrâhim Hoca! Benim vefâtımdan sonra Süksük Hoca'nın sohbetine devam et, nasîbin ondadır, biz seni irşâd makâmına ulaştıramadık, o ulaştırır”, dedi. Ancak Yûnus Ata'nın vefâtından sonra İbrâhim Ata önceleri Süksük Ata'nın sohbetine devam etmedi. Bir gün rüyasında Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ gelerek ona: Rahmet kilidi Süksük Ata'dadır, onun yanına git! diye uyardılar. Bunun üzerine İbrâhim Ata Süksük Ata'nın yanına gidip sohbetinden istifâde etti³⁸.

Bu rivâyet, müellif Hoca İshâk'ın tasavvufî silsilesi hakkında da mühim bir bilgi vermiş oluyor. Süksük Ata, Sûfî Muhammed Dânişmed'in, Dânişmend de Ahmed Yesevî'nin mürîdi ve halîfesidir. Süksük Ata, müellifin dedesi İbrahim Ata'ya icâzet vermiştir. Nitekim eserin başka bir yerindeki şu cümleler bunu desteklemektedir: Hoca İshâk rivâyet eder İsmâil Ata'dan, İsmâil Ata rivâyet eder İbrâhim Ata'dan, İbrâhim Ata rivâyet eder Süksük Ata'dan, Süksük Ata rivâyet eder Sûfî Dânişmend'den, Sûfî Dânişmend rivâyet eder Kutb-i tarîkat Hoca Ahmed Yesevî Ata'dan³⁹.

Bu bölümde Mâlik b. Dînâr'ın bir kerâmet göstererek birçok ateşperestin Müslüman olmasına vesîle olduğu hakkındaki menkıbe de anlatılır⁴⁰. Ardından İsmâil Ata'nın şu sözü nakledilir: “Mürîd meyve vermeyen ağaca benzer, şeyh de meyve veren ağaca. Meyve vermeyen ağaçları kesip meyve verene aşarlar, böylece o ağaç da bir süre sonra meyve verir hâle gelir”⁴¹.

Müellife göre tarîkatta temizlik altı kısımdır: 1. Gönlü kin, düşmanlık gibi kötü huylar-

32. Hoca İshâk, ae, vr. 57b ve devamı.

33. Hoca İshâk, ae, vr. 61a.

34. Hoca İshâk, ae, vr. 62a.

35. Hoca İshâk, ae, vr. 62b.

36. Hoca İshâk, ae, vr. 69a-b.

37. Hoca İshâk, ae, vr. 71a-72b.

38. Hoca İshâk, ae, vr. 73b-74b.

39. Hoca İshâk, ae, vr. 122b-123a.

40. Hoca İshâk, ae, vr. 79a-b.

41. Hoca İshâk, ae, vr. 82a.

dan temizlemek, 2. Dili yalan ve gıybetten temizlemek, 3. Vücûdunu haram elbiseden temizleyip uzak tutmak, 4. Kulağı faydasız sözleri dinlemekten uzak ve temiz tutmak, 5. Şeriatın emrettiği zâhirî (bedenle ilgili) temizlik, 6. Şeyhin yanına hediyesiz gitmenin âdâba aykırı olduğunu bilmek⁴². Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin şöyle dediği nakledilir: "Dünyada dört şey aradım, bulamadım: 1. Açgözlü olmayan âlim, 2. Uyumlu bir dost, 3. Gösterişsiz ibâdet, 4. Helâl lokma⁴³."

Eserde, şeyh tarafından kendisine bağlanıp mürîd olan kişinin önce elini tutmanın, sonra saçından makasla bir miktar kesmenin gelenek olduğu anlatılır⁴⁴. *Hadîkatü'l-Ârifîn*, Yesevîlikteki intisap merâsimi hakkında bilgi veren en eski ve muhtemelen yegâne eserdir. Burada verilen bilgilere göre intisap yani mürîdliğe giriş merâsimi şöyle yapılır: Şeyh, mürîd olmak niyetiyle gelen kişinin elini tutar. Tevbe etmesini ve Allah'a yönelmesini tavsiye ederek şu tevbe viridini üç kez okur: "Estağfirullâhe'llezî lâ ilâhe illâ Hû el-Hayye'l-Kayyûm ve es'elühü't-tevbe". Sonra eline bir makas alır ve: "Yâ eyyühe'llezîne âmenû tûbû ilallâhi tevbeten nasûhâ"⁴⁵ âyetini okur. Ardından mürîdin saçından, önce sağ, sonra sol, sonra da orta taraftan iki üçer adet kıl keser. Bunun peşinden mürîde nâfile namaz kılmayı, sürekli zikretmeyi, şeyhinden izinsiz iş yapmamasını tavsiye eder⁴⁶.

8. *Hadîkatü'l-Ârifîn*'in sekizinci bölümü fakr (fakirlik, dervişlik) hakkındadır. İbrâhim Ata'nın: Dervişlik kırk makâmıdır. Bu makamları aşan kişi tasavvuf (sûfilik) makâmına ulaşır" dediği nakledilir ve dervişliğin kırk makâmı sayılır. Bunlardan birincisi niyet, ikincisi tevbe, otuz dokuzuncusu teveccüh (kalben Allah'a yöneliş), kırkincısı tasavvuftur⁴⁷.

9. *Hadîkatü'l-Ârifîn*'in dokuzuncu bölümü tasavvuf hakkındadır⁴⁸. Müellif, tasavvufu nefsi öldürmek ve riyâzat yani nefsin isteklerini yapmamak diye târif eder. Ardından ekler: Tasavvuf eskiden hâl idi, şimdi hayâl oldu⁴⁹. Sûfinin cömert ve diğergam olması gerektiği ifâde edildikten sonra Hakîm Süleyman Ata'nın şiiirlerinden bir dize nakledilir⁵⁰.

10. Eserin onuncu bölümü muhabbet hakkındadır⁵¹. Muhabbet, gönlün Allah'a ve Allah'ın emirlerine meyiletmesi diye târif edilir. İsmâil Ata'nın: "Aşk ateşi gönülde Hak Teâlâ'dan başka her şeyi yakar yok eder" dediği nakledilir.

11. Onbirinci bölüm ma'rifet hakkındadır⁵². "Ma'rifet, kulun gönlüne doğan bir nurdur. Bu nur ile kişi Allah'ın birliğini görür, hiç şüphesi kalmaz" diye açıklama yapılır.

12. Onikinci bölüm ibâdet hakkındadır⁵³. Bu bölümde hulefâ-i râşidînin bal tefsiri diye meşhur olan rivâyeti aktarılır. İbâdetde ihlâs, kul hakkından sakınmak gibi konularda bazı rivâyetler nakledilir.

13. Onüçüncü bölüm mâlâya'nî (gerek-siz) şeyleri terk etmek hakkındadır⁵⁴. İbâdetlerini yapan ancak insanlara zulmetmekten uzak kalmayan kişinin yanına mazlumların âhiret gününde gelip bazıları namaz, bazıları oruç sevaplarına el koyacaklarını ve o zâlim kişinin cehenneme atılacağı anlatılır⁵⁵. Ardından Fâtiha, Âyete'l-kürsî, İhlâs ve Tebâreke gibi bazı sûre ve âyetler ile, teheccüd namazı ve zikrin fazîleti hakkında alt bölümler yer alır.

14. Eserin ondördüncü bölümü makâmlar hakkındadır⁵⁶. Fakr makâmı ve fakirliğin zenginlikten üstün olduğu ifâde edilir.

42. Hoca İshâk, ae, vr. 84b.

43. Hoca İshâk, ae, vr. 89a.

44. Hoca İshâk, ae, vr. 90b.

45. "Ey imân edenler! Allah'a samimî olarak tevbe edin". Tâbirî, 66/8.

46. Hoca İshâk, *Hadîkatü'l-Ârifîn*, 91b.

47. Hoca İshâk, ae, vr. 92b-95b.

48. Hoca İshâk, ae, vr. 95b ve devamı.

49. Hoca İshâk, ae, vr. 96a.

50. Hoca İshâk, ae, vr. 96b.

51. Hoca İshâk, ae, vr. 97b.

52. Hoca İshâk, ae, vr. 98b.

53. Hoca İshâk, ae, vr. 101b ve devamı.

54. Hoca İshâk, ae, vr. 104a.

55. Hoca İshâk, ae, vr. 105b.

56. Hoca İshâk, ae, vr. 110a.

Sonra mühim bir târihî olay anlatılır. Yazar İshâk Hoca'nın dedesi İbrahim Ata sabah namazından sonra mürîdleriyle birlikte zikirle meşgul iken büyük oğlu Cebrâil Şeyh, İbrâhim Ata'ya: Bu gece bir rüyâ gördüm, kan altında kaldık, der. İbrâhim Ata da: Bu, bizim şehîd olacağımızın işâretidir, diye cevap verir. O esnâda İbrâhim Ata'nın oğlu İsmâil Ata henüz on yaşındadır. O gün kâfirler baskın yapar ve İbrâhim Ata otuz kadar dostu ve mürîdi ile birlikte öldürülür. İsmail Ata bu hâdiseden sonra memleketinden uzaklaşır ve gurbette dolaşır ve bazı Kalmak kâfirlerini (yani gayr-i Müslim Moğolları) Müslüman eder. Hâzrem ve Buhâra'da medrese tahsîli yapar. Sonra Semerkand'a gelir. Orada bazı sûfilerin sohbetinde bulunduysa da aradığını bulamaz ve Hocend'e gider. Hocend'de Şeyh Maslahat Hocendî'nin sohbet ve hizmetinde tasavvufî eğitimini tamamlar. Bu dönemde yaşı kırka ulaşmıştır. Hocendî İsmail Ata'ya icâzet verip onu babası İbrâhim Ata'nın memleketi olan Kazıgurt tarafına halkı irşâd için görevlendirir. İsmail Ata oraya döndüğünde tekkede babasının yerine halîfelerinden Mendûd Şeyh'in postnişîn olup irşâd ile meşgul olduğunu görür. Bir süre irşâda başlamaz, sonra gördüğü bir rüyâ üzerine irşâda başlar⁵⁷.

Bu rivâyetten İsmail Ata'nın tasavvufî icâzetini babasından değil, Şeyh Maslahat Hocendî'den aldığı anlaşılmaktadır. Bu bölümün devamında Süksük Ata'nın 300, halifesi İbrahim Ata'nın 400, İsmail Ata'nın ise çok sayıda mürîdi olduğu kaydedilmiştir⁵⁸. Ardından asâ kullanmanın fazîleti ve asâ vermenin âdâbı konularına kısaca temas edilir⁵⁹. Bölüm, mürîdin âdâbı⁶⁰, yemek ikrâm etmenin fazîleti⁶¹ ve Hz. Peygamber'e salavât getirmenin sevabı⁶² hakkında yeni alt başlıklarla devam eder.

15. *Hadikatü'l-Ârifîn*'in onbeşinci ve son bölümü bayram gecesini idrâk ve ihyâ etmenin fazîletine dâirdir⁶³. Bayram gecelerini zikir ve duâ ile geçirmenin önemi üzerinde durulur. Bölümün sonunda İmâm Serahsî'nin Hanefî fıkhına dâir eseri *Mebûsût*'tan bir rivâyet ile eser sona erer⁶⁴.

İlk dönem Yesevî şeyhlerinin tasavvufî düşüncelerini günümüze taşıyan ve Yesevîliği daha iyi anlamamıza vesîle olan bu mühim Çağatayca yazma eser henüz yayınlanmamış ise de, Kazakistan'da Omir Tuyakbaev isminde bir araştırmacı tarafından üzerinde çalışma yürütüldüğünü ve yayına hazırlanmakta olduğunu mutlulukla öğrenmiş bulunuyoruz. Ayrıca İstanbul'daki Fatih Üniversitesi'nde Eshabil Bozkurt isimli bir öğrenciye yüksek lisans tezi olarak verildiği ve tez çalışmasının devam ettiği de bilgilerimiz arasındadır. Bu mühim eserin bir an önce hem Arap harfleriyle bilgisayarda dizilerek hem de transkripsiyon ile yeni harflere çevrilerek ilim dünyasına sunulması önemli bir hizmet olacaktır.

63. Hoca İshâk, ae, vr. 129a.

64. Hoca İshâk, ae, vr. 132a.

57. Hoca İshâk, ae, vr. 112a-114a, 114b, 115b.

58. Hoca İshâk, ae, vr. 119a-b.

59. Hoca İshâk, ae, vr. 123b.

60. Hoca İshâk, ae, vr. 125a.

61. Hoca İshâk, ae, vr. 127b.

62. Hoca İshâk, ae, vr. 129a.